

Περί θεωρίας και κριτικής της παιδικής λογοτεχνίας

Κάθε εγχειρίδιο –έστω και εν είδει εγχειριδίου– ξεκινά από τον προσδιορισμό των βασικών εννοιών που συνθέτουν το γνωστικό αντικείμενο στο οποίο αναφέρονται. Η συζήτηση, λοιπόν, αρχίζει ή ξαναρχίζει πάντοτε από βασικά ερωτήματα, όπως τι είναι παιδική λογοτεχνία, αν είναι διαφορετική από τη λογοτεχνία των ενηλίκων και βάσει τίνων κριτηρίων, αν ο όρος *παιδική* υποδηλώνει ίσως μια ποιοτική αποτίμηση του περιεχομένου της ή υπάρχουν ουσιαστικές οντολογικές διαφορές μεταξύ των δύο λογοτεχνιών, εάν πρέπει να μας απασχολήσει η άποψη ότι η λογοτεχνία, στο βαθμό που προϋποθέτει ένα μνημένο αναγνώστη –γνώστη της λογοτεχνικής χρήσης της γλώσσας και των πολιτισμικών συμφραζομένων του λογοτεχνικού κειμένου–, δεν αφορά εκ των προτέρων το παιδί¹. Το πέρασμα της μελέτης της παιδικής λογοτεχνίας σε μια πιο προχωρημένη φάση πρέπει να είναι συναφές όχι μόνο με ανάλογα ερωτήματα, αλλά προπάντων με τη διαφύλαξη των δύο κύριων συστατικών του όρου, τη λογοτεχνία και το παιδί. Σ' αυτήν την περίπτωση, η παιδική λογοτεχνία θα μπορεί πια να ισχυρίζεται ότι έχει αποκτήσει τη δική της θεωρία και κριτική.

Οι όροι *θεωρία* και *κριτική* της παιδικής λογοτεχνίας είναι αλληλένδετες έννοιες μεταξύ τους, και είναι αδύνατο να υπάρξει η μία χωρίς

1. Σύμφωνα με τη σχετική διατύπωση του Leavis («η λογοτεχνία είναι προσιτή μόνο σε αυτούς που έχουν μια 'προχωρημένη μύηση' [...]»), στο Π. Χαντ: *Κριτική, Θεωρία και Παιδική Λογοτεχνία* (μτφρ. Ε. Σακελλαριάδου – Μ. Κανατσούλη), Πατάκης, Αθήνα 1996, σ. 73.

την άλλη. Όμως ανάμεσά τους υπάρχουν σαφείς διακρίσεις, και μάλιστα πλατιά αποδεκτές. Η *λογοτεχνική θεωρία*, για τους Wellek και Warren, είναι η μελέτη των αρχών της λογοτεχνίας, οι κατηγορίες της, τα κριτήριά της ή ένα σύστημα ερωτημάτων, κάποια σημεία αναφοράς, κάποιες γενικεύσεις στις οποίες παραπέμπουν αναγκαστικά οι μελέτες των συγκεκριμένων έργων². Για τον Terry Eagleton, η λογοτεχνική θεωρία έχει άμεση σχέση με την ερμηνεία των κειμένων, που συνεπάγεται την ανάλυσή τους από μια συγκεκριμένη επιστημονική σκοπιά. «Οι θεωρητικές προσεγγίσεις φιλοδοξούν να είναι ορθολογικές, αποβλέποντας στη νοηματική εξάντληση του κειμένου»³.

Η θεωρία της λογοτεχνίας έχει αναπτυχθεί εξαιρετικά τις τελευταίες δεκαετίες, και ποικίλες θεωρητικές προσεγγίσεις έχουν φωτίσει ποικιλότροπα το λογοτεχνικό φαινόμενο. Σύμφωνα με το γνωστό διάγραμμα του Jacobson, η ρομαντική θεωρία ενδιαφέρεται να εξετάσει το λογοτεχνικό έργο, για να διαβάσει και να μελετήσει πίσω από αυτό το πρόσωπο που το συγγράφει, η μαρξιστική δίνει έμφαση στο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της εποχής που γράφτηκε το έργο, η στρουκτουραλιστική επιμένει στα ενδοκειμενικά χαρακτηριστικά και μελετά τους κώδικες που συνθέτουν το νόημα, η αναγνωστική προβάλλει τη σπουδαιότητα του δέκτη-αναγνώστη, ενώ άλλοι δίνουν έμφαση στην ψυχαναλυτική θεώρηση της λογοτεχνίας, που αναζητά τις προβολές του συλλογικού ή ατομικού ασυνείδητου.

Για ορισμένους μελετητές η διάκριση των ορίων μεταξύ θεωρίας και κριτικής είναι πολύ ασαφής, μολονότι στο σύνολό τους συμφωνούν πως, σε γενικές γραμμές, η λογοτεχνική θεωρία ασχολείται με τη γενική γνώση της φύσης της λογοτεχνίας, ενώ η *λογοτεχνική κριτική* με την εμπειρική κριτική συγκεκριμένων κειμένων⁴. Αυτός όμως ακριβώς ο εμπειρισμός δημιουργεί έντονες αντιρρήσεις και αμφιβολίες για το ρόλο της. Όταν το κυρίαρχο στοιχείο των αναλύσεών της είναι η αισθαντική

2. R. Wellek – A. Warren: *Θεωρία της λογοτεχνίας* (μτφρ. Σ.Γ. Δελιγιώργη), Δίφρος, Αθήνα, σ. 51.

3. Τ. Ήγκλετον: *Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας* (εισαγ.-μτφρ. Δ. Τζιβάς), Οδυσσέας, Αθήνα 1989, σσ. 14-15.

4. J. Hawthorn: *Ξεκλειδώνοντας το κείμενο. Μια εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας* (μτφρ. Μ. Αθανασοπούλου), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1993, σ. 21.

και αισθησιακή κατανόηση του κειμένου, οι προσωπικές διαθέσεις και οι στιγμιαίες συγκινήσεις⁵, τότε αυτού του είδους η κριτική στοιχειοθετεί ένα λόγο ασθενικό, ευπρόσβλητο, χωρίς ερείσματα επιστημονικά.

Τέτοια κριτική φαίνεται πως ήταν για καιρό η κυρίαρχη στο χώρο της παιδικής λογοτεχνίας. Αυτό ήταν επόμενο να συμβεί, εφόσον το κοινό προς το οποίο απευθύνεται η κριτική της, βιβλιοθηκάριοι, νηπιαγωγοί, δάσκαλοι και γονείς, είναι ιδιόμορφο, καθόσον προσφεύγουν σ' αυτήν όχι από δικά τους λογοτεχνικά ενδιαφέροντα, έστω επιφανειακά, αλλά από μια τάση να συμμορφώσουν και να μορφώσουν τα παιδιά τους, βάσει κάποιου παιδαγωγικού ιδεώδους. Ο κριτικός, λοιπόν, της παιδικής λογοτεχνίας έχει κάθε δικαιολογία να υποστηρίξει έναν κριτικό λόγο που είναι κυρίως επικοινωνιακός, και ως εκ τούτου λιγότερο ή καθόλου τεκμηριωμένος. Ο θεωρητικός της λογοτεχνικής κριτικής, από την πλευρά του, οφείλει να υπογραμμίσει τις εύθραυστες ισορροπίες μεταξύ των δύο ακραίων απόψεων, και να επιδιώξει την προσέγγισή τους.

Θεωρία και κριτική βρίσκονται σε άμεση συνάφεια με την *ιστορία*, την τοποθέτηση δηλαδή των λογοτεχνικών προβλημάτων μέσα στον ιστορικό τους χρόνο. «Η ιστορικότητα διαπερνάει και καθορίζει [...] ολόκληρη τη 'λογοτεχνία ως θεσμό', από την πρώτη στιγμή της παραγωγής/δημιουργίας του λογοτεχνικού έργου, ως την εκάστοτε τελευταία στιγμή της κατανάλωσης/πρόσληψής του, με όλες τις ενδολογοτεχνικές και εξωλογοτεχνικές αναφορές, συναρτήσεις και εξαρτήσεις του»⁶.

Μέσα και από τις νεότερες οπτικές της λογοτεχνικής έρευνας, η ιστορία της ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας πρέπει να ξαναθέσει επί τάπητος τα υπό συζήτηση θέματα, αρχής γενομένης από την αναδιάταξη των λογοτεχνικών γενών και ειδών. Λέγοντας *γένη* εννοούμε τις ευρύτερες λογοτεχνικές κατηγορίες (ποίηση, πεζός λόγος, τραγωδία, κωμωδία κ.λπ.), ενώ με τον όρο *είδη* εννοούμε τις υποκατηγορίες (π.χ. στην ποίηση μιλούμε για λυρική ποίηση, επική κ.λπ.)⁷. «Το ιστορικά συγκεκριμένο

5. Δ. Τζιόβας: *Μετά την αισθητική*, Γνώση, Αθήνα 1987, σσ. 322-323.

6. Γ. Βελουδής: *Γραμματολογία. Θεωρία Λογοτεχνίας*, Δωδώνη, Αθήνα 1994, σ. 369.

7. Ειδικά για την ειδολογική θεωρία στο Α. Ακριτόπουλος: «Ο ρόλος της ειδολογικής θεωρίας στην ερμηνεία και διδασκαλία της Λογοτεχνίας» και στο Β. Αποστολίδου – Ε. Χοντολίδου (επιμ.), *Λογοτεχνία και εκπαίδευση*, Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός,

δεν είναι η λογοτεχνία, αλλά τα λογοτεχνικά είδη» θα μας πει ο Βελουδής⁸. Η ιστορία της παιδικής λογοτεχνίας έχει αρχίσει να συμπεριλαμβάνει προς εξέταση νεότερα γένη και είδη, που ως δάνεια, είτε από τη λογοτεχνία των ενηλίκων είτε από την ξένη παιδική λογοτεχνία, πέρασαν και στο σώμα της ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας (όπως για παράδειγμα οι Robinsonnades και το Bildungsroman).

Αθήνα 1999, σσ. 121-130. Επίσης, Ζ.Μ. Σεφφέρ: *Τι είναι λογοτεχνικό είδος;* (μτφρ. Α. Ακριτόπουλος), Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 2000.

8. Γ. Βελουδής: *Γραμματολογία. Θεωρία Λογοτεχνίας*, ό.π., σ. 10.

Προσδιορίζοντας τον όρο *λογοτεχνία*

Κατά καιρούς έχουν προταθεί πολλοί και διάφοροι ορισμοί της λογοτεχνίας. Θα μείνουμε σ' αυτούς που κατά κάποιο τρόπο αφορούν, αν και έμμεσα, το παιδί. Σύμφωνα με το Leavis για παράδειγμα, η λογοτεχνία, και για την ακρίβεια η απόλαυσή της, είναι προσιτή μόνο σ' αυτούς που έχουν μια τριβή, μια μύηση με το λογοτεχνικό κείμενο, κάτι δηλαδή που εξαρχής αποκλείει τον άπειρο αναγνώστη, που είναι κατά πρώτο και κύριο λόγο το παιδί. Αλλά και η Elaine Moss, όταν θέλει να ορίσει τη λογοτεχνία σε σχέση με τη μη λογοτεχνία, λέει ότι είναι το είδος γραφής στο οποίο επιστρέφει ο αναγνώστης, και κάθε φορά που επιστρέφει του δίνεται κάτι επιπλέον. Και μ' αυτόν τον ορισμό, λοιπόν, προϋποτίθεται ότι ο αναγνώστης έχει ήδη εμπειρία της λογοτεχνίας, και συνεπώς δύσκολα μπορεί να είναι το μικρό παιδί.

Συνοπτικά οι κατά καιρούς προταθέντες ορισμοί της λογοτεχνίας βασίζονται:

- ▶ σε κάποια εντελώς ιδιαίτερα γλωσσικά χαρακτηριστικά, που αποτελούν ίδιον μόνο της λογοτεχνικής γραφής·
- ▶ σε κάποια πολιτισμικά συμφραζόμενα, κανόνες και αξίες, που είναι πολύ ιδιαίτερα για κάθε χώρα/πολιτισμό και για κάθε εποχή·
- ▶ στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται τα λογοτεχνικά κείμενα από τα άτομα. Διαβάζοντας δηλαδή λογοτεχνία είμαστε διαφορετικά φορτισμένοι από ό,τι κατά την ανάγνωση της μη λογοτεχνίας· εξάγουμε από τα κείμενα αισθήματα, συναισθήματα ή και απαντήσεις.

Σύμφωνα με τις δύο πρώτες κατηγορίες χαρακτηριστικών βλέπουμε και πάλι να αποκλείεται, λίγο-πολύ, ο αναγνώστης-παιδί· δεν έχει ούτε την απαραίτητη γλωσσική εμπειρία, για να ξεπεράσει το στάδιο της κατανόησης του κειμένου και να περάσει στην ευχαρίστησή του, ούτε τη

επαρκή γνώση των συμφραζομένων. Όσο για την τελευταία κατηγορία, η χρήση του βιβλίου από τα παιδιά σαφώς εξυπηρετεί άλλους σκοπούς από αυτούς που εξυπηρετεί η χρήση των κειμένων από τους ενήλικους. Ενώ δηλαδή τους ενήλικους η λογοτεχνία τούς ψυχαγωγεί ή *τροποποιεί* τις απόψεις τους, στην περίπτωση των παιδιών *διαμορφώνει* τις απόψεις τους, ή ακόμη και αυτά τα ίδια. Με βάση τον παραπάνω συλλογισμό, λοιπόν, αποκλείεται άραγε το παιδί από τη λογοτεχνική εμπειρία, ή μήπως πρέπει να αναδιαρθρώσουμε τις απόψεις μας σχετικά με το τι μπορεί να είναι η λογοτεχνία, όταν απευθύνεται στο παιδί;

Προσδιορίζοντας τον όρο *παιδί*

Έχοντας, λοιπόν, υπόψη μας τις αντιρρήσεις θεωρητικών της λογοτεχνίας για το κατά πόσο αυτή είναι ένα πρόσφορο έδαφος για το παιδί, και πριν φτάσουμε στον ορισμό της παιδικής λογοτεχνίας, πρέπει να προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε τον όρο *παιδί*. Βάσει τίνων χαρακτηριστικών διαφοροποιούμε το παιδί από τον ενήλικο, ώστε να φτάνουν μάλιστα ορισμένοι στο συμπέρασμα ότι η λογοτεχνία δεν αφορά καν την παιδική ηλικία;

Ο Tucker προσπάθησε να εντοπίσει τα χαρακτηριστικά του παιδιού, αυτά που θεωρεί διαπολιτισμικά και διαχρονικά, αυτά δηλαδή που έχουν μια καθολική ισχύ, όπως:

- ▶ τον αυθορμητισμό
- ▶ τη δεκτικότητα στην ισχύουσα κουλτούρα
- ▶ τους φυσιολογικούς περιορισμούς (τα παιδιά είναι πιο αδύναμα, πρώτα απ' όλα σωματικά)
- ▶ τη σεξουαλική ανωριμότητα
- ▶ την τάση τους να προσκολλώνται στους μεγάλους
- ▶ την αδυναμία τους για αφηρημένη σκέψη
- ▶ τη μικρότερη ικανότητά τους για συγκέντρωση.

Ο Tucker, παρόλο που προσπαθεί να δώσει τα χαρακτηριστικά που με κάποια ασφάλεια περιγράφουν την παιδική ηλικία, τονίζει πόσο γενικά είναι και πόσο τροποποιούνται σε κάθε ατομική περίπτωση¹. Άλλωστε η ιστορία της παιδικής ηλικίας έδειξε ότι η έννοια *παιδική ηλικία* είναι πολύ μπερδεμένη και όχι επαρκώς θεμελιωμένη, θεωρητικά και βιβλιο-

1. N. Tucker: *The child and the book. A psychological and literary exploration*, Cambridge University Press 1981.

γραφικά. Εάν μάλιστα προσθέσουμε τις απόψεις των δύο θεωρητικών της παιδικής λογοτεχνίας που, μέσα από το πρίσμα της δικής του επιστημολογικής θεώρησης, εξέτασαν το περιεχόμενο των όρων *παιδική ηλικία* και *παιδική λογοτεχνία*, θα δούμε να προστίθενται και άλλες φωνές στην αμφισβήτηση της αντίληψης που θεωρεί, με περισσή βεβαιότητα, ότι μπορεί να ορίζει με ακρίβεια και μονοσήμαντα τι σημαίνει παιδί. Η Jacqueline Rose, ως η πρώτη που διατύπωσε μια τέτοια άποψη, και η Karin Lesnik-Oberstein αμφισβητούν ότι είναι δυνατόν να γνωρίσουμε τι είναι το παιδί πραγματικά, ποια τα γνωρίσματά του και, κατ' επέκταση, τι είδους βιβλία πρέπει να γράφονται γι' αυτό. Κύριο επιχείρημα που χρησιμοποιούν και οι δύο είναι ότι το παιδί είναι μια κατασκευασμένη έννοια, που στην εκάστοτε χρονική στιγμή ανταποκρίνεται στις ισχύουσες, αν και κατά καιρούς διαφορετικές κοινωνικές επιταγές.

Συγκεκριμένα, η Rose, στο βιβλίο της *The Case of Peter Pan or: The Impossibility of Children's Fiction*², επιτίθεται ουσιαστικά στα κριτήρια που χρησιμοποίησε κατά καιρούς η κριτική του παιδικού βιβλίου, κυρίως γιατί θεωρούσε αυτονόητο ότι μπορούσε να κάνει γενικεύσεις για το παιδικό αναγνωστικό κοινό, επειδή ήταν ένα κοινό απόλυτα γνωστό και ομοιογενές. Η Rose υποστηρίζει ότι όλοι αυτοί που απλοποιούν το ερώτημα σχετικά με το τι είναι παιδική λογοτεχνία, βασισμένοι στο κύριο γνώρισμά της, ότι δηλαδή απευθύνεται σε παιδιά, αγνοούν βασικότερες κατηγοριοποιήσεις και διαφοροποιήσεις, κοινωνικο-οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές, που αφορούν όλη την κοινωνία, και προφανώς τα παιδιά. Η Rose επιχειρηματολογεί ότι το παιδί μέσα στην παιδική λογοτεχνία είναι ένα φάντασμα, που δημιουργήθηκε από τις κατασκευές των ενηλίκων για το τι νομίζουν ότι είναι αυτό και πώς νομίζουν ότι θα πρέπει να είναι η παιδική ηλικία.

Εξάλλου η Lesnik-Oberstein, με το βιβλίο της *Criticism and the Fictional Child*³, προχωρά την αμφισβήτηση ακόμα περισσότερο. Μιλά για το «πλασματικό» (fictional) παιδί, εννοώντας πως οτιδήποτε γνωρί-

2. J. Rose: *The Case of Peter Pan or: The Impossibility of Children's Fiction*, Macmillan, London 1984. Ένα κεφάλαιο του βιβλίου της στο Α. Βιδάλη (επιμ.): *Αφήγηση και Φαντασίωση* (μτφρ. Ν. Γεωργούλη – Λ. Σακαλή), Νήσος, Αθήνα 2001.

3. K. Lesnik-Oberstein: *Criticism and the Fictional Child*, Clarendon Press, Oxford 1994.

ζουμε για το τι είναι παιδί, δε βασίζεται σε γνώση, απλώς σε μια πίστη και σε μια αναγκαιότητα. Το παιδί είναι μια «κατασκευή», που κάθε φορά ορίζεται διαφορετικά. Η κριτική της παιδικής λογοτεχνίας προκλητικά αγνοεί, όταν κάνει λόγο για παιδί, ότι πρόκειται για μια προκατασκευασμένη έννοια, και, κατά συνέπεια, αγνοεί τι νόημα παίρνει η λογοτεχνική ανάγνωση για το παιδί, με ποιους τρόπους αυτό κατανοεί και τι ερμηνεύει. Το παιδί για το οποίο μιλούν οι κριτικοί της παιδικής λογοτεχνίας, κατά τη Lesnik-Oberstein, δεν «ανακαλύφθηκε», αλλά «επινοήθηκε».

